

Segâh Makamının Uygur, Azeri ve Türkiye Müzik Kültürü Bağlamında Nazari Açıdan Karşılaştırılması

İsmail Hakkı GERÇEK^{1*}

¹: Atatürk Üniversitesi, Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı, Erzurum.

Özet

Makam isimleri, hemen hemen bütün Türk devletleri arasında büyük oranda benzerlik göstermektedir. Makam isimlerindeki var olan bu benzerlikler, makamın öz yapısı ile de bağlantı kurulabilmesine olanak tanımaktadır. Buradan hareketle bu makale, Segâh makamının Uygur, Azeri ve Türkiye müzik kültürü bağlamında, benzer ve farklı yönlerini araştırmayı amaç edinmiştir.

Bu çalışmada; Geleneksel Türk müziği nazariyatı kaynaklarından, alanla ilgili bütün yazılı kaynaklar taranmıştır. Ayrıca Azeri Müziği ile ilgi nazari bilgileri Üzeyir Hacıbeylinin “Azerbaycan halk müziğinin esasları ” kitabından, Uygur Müziği ile ilgili bilgileri Abdüşşükür Muhammed Emin in “Uygur Klasik Halk Musikisi On İki Mugam Hakkında” isimli kitabından yararlanılarak segâh makamı açıklanmaya çalışılmıştır.

Segâh makamı; Uygur, Azeri ve Türkiye müzik kültürü bağlamında makam dizilerinin kurulumu da farklılık gösterse de, makamın karar perdesi, seyri, güçlü perdesi, asma karar perdeleri gibi makamı belirleyen unsurlar bakımından benzer oldukları gibi sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Makam, Segâh, Müzik Kültürü.

Comparison of Segah Maqam in Terms of Theoretical Aspect Within The Context Of Uygur, Azerbaijani and Turkish Music Culture

Abstarct

Maqam names share similarities to a large extent in nearly all Turkish states. These similarities in maqam names enable to link with essential structure of maqam. Thus, this article takes as a goal to study similar and different aspects of sagah maqam within the context of Uygur, Azerbaijani and Turkish music culture.

In this study, all written sources about field have been reviewed from the sources of traditional Turkish music theories. Furthermore, segah maqam have been clarified by taking advantage of books of Üzeyir Hacıbeyli named “*Azerbaycan halk müziğinin esasları*”, related to theoretical information about Azerbaijani music, and of Abdüşşükür Muhammed Emin named “*Uygur Klasik Halk Musikisi On İki Mugam Hakkında*” that is about Uygur music.

Although Segah maqam differs by the setup of maqam scales within the context of Uygur, Azerbaijani and Turkish music culture, we came out that those cultures show similarities in

*: Yazışma yapılacak yazar: ismailhakki.gercek@atauni.edu.tr

terms of elements such as opening tone, melodic development, dominant pitch, determining maqam.

Key Words: Maqam, Segah, Music Culture

Giriş

“Dünya üzerinde mevcut halkların ne kadar musiki türleri varsa hepsinin iştirak halinde bulunduğu ilk nokta, melodik yapılara esas teşkil eden “aralık”lardır”(Kutluğ, 2000: 25). Bu aralıkların birbirleri ile olan münasebetleri makamların teşkilinde esas olan melodik yapıları oluşturur. Türk Dünyası müziklerinde makamı belirleyen yapıları ve dolayısıyla makam’ı aralık kavramı ile değerlendirmek mümkündür. Melodik yapıların kuruluşları farklı olmakla beraber duyumda bıraktığı hissiyat, makam benzerliklerinin kolaylıkla algılanmasını mümkün kılmaktadır. Buradan hareketle Türk dünyasındaki devletlerin müziklerindeki melodik yapıların kuruluşu ve bestelenmiş eserlerin duyumda bıraktığı hissiyat, müzik bilimi açısından oldukça önemlidir.

Türk Dünyasında birçok makam aynı isimle anılmaktadır. Bu makamlardan biri de segâh makamıdır. Segâh makamı, Türk devletlerinin İslam ile tanışmasından sonra yaygın olarak kullanıldığı öngörülmektedir. Uygur, Azeri ve Türkiye müziklerindeki Segâh makamı veya segâh makam dizisi, aralıklarının oluşumu ve ses örgüsü itibari ile özel bir karakteristiğe sahiptir. Bu özellikleri ile segâh makamı, duyum olarak da kolay ayırt edilebilirliği olan bir yapıdadır. Dolayısı ile segâh makamı özellikle incelenmeye çalışılmıştır.

Türk Müziğinde Segâh Makamı:

Segâh makamı bilinen en eski makam dizileri arasındadır. Oya Levendoğlu’ nun “13.yy dan günümüze kadar varlığını sürdüren makamlar ve değişim çizgileri”(Levendoğlu, 2002: 231) isimli doktora tez çalışmasından bu makamın 14.yy dan itibaren varlığını devam ettirdiğini görebilmekteyiz. Bu süreçte Segâh makamı, Irak Makamının bir şubesi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Kutluğa göre Segâh makamı “Sistemci okul kurucularında 24 şube bulunan iki nağmeden oluşan bir lahindir. Benzeri olan irak makamı, ana makamlar arasındadır. Sultan II. Murat Han döneminin iki müzikoloğu Hızır Bin Abdullah ve Bedr-i Dilşad segâh makamını ana makamlardan saymışlardır. Bunun sebeplerinden biri, Abdulkadir Meragi nin segâh tan iki kâr bestelemiş olabileceğidir”(Kutluğ, 2000: 409). Meragi nin şeyşavaz isimli bestesi incelendiğinde günümüz segâh makamı ile birebir benzediğini söylemek mümkündür. Segâh makamı, gerek şube olarak gerekse ana makam olarak kullanılsın her iki durumda da kendi özel yapısını net bir şekilde hissettirmektedir.

Segâh, hem makam adı hem de perde ismi olma nedeniyle musikimizde önemli bir yer e sahiptir. Farsça bir kelime olan segâh, üçüncü hane anlamına gelmektedir. Ayrıca hüzn ile zühd’ü ifade eder. Zühd “her türlü zevke karşı koyarak kendini ibadete verme”(Develioğlu, 2003: 1193) anlamlarını da içermektedir. Rast makamının ana dizi olarak kabulüne göre üçüncü derece olan segâh perdesi kullanılır olmuştur.

Türk musikisinde Segâh makamı; “segâh perdesindeki segâh beşlisine fa# “Eviç” perdesinde hicaz dörtlüsünün eklenmesi ile oluşturulmaktadır”(Özkan, 2003: 276). Segâh makamı çıkıcı bir seyir karakterine sahiptir. La# “Kürdi” perdesi yeden olarak kullanılır ve seyir esnasında sıkça vurgulanan bir perdedir. Seyir esnasında düğâh perdesinde uşşaklı ve rast perdesindeki rastlı asma kalıplar makamın karakteristiği açısından önemlidir.

Örnek eser olarak Dini musiki formunda İtri'nin tekbir'i ve selat-ı ümmiyesi, şarkı formunda bensiz ey gül, türkü formunda örnek eser olarak da Giderem men tebrize, gibi eserler çoğaltılarak verilebilir.

TRT MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
THM REPERTUVAR SIRA NO: 117
İNCELEME TARİHİ: 27 - 9 - 1977

DERLEYEN
HAMDİ ÖZBAY

YÖRESİ
MUĞLA

GÜNDOĞDU ZEYBEĞİ

DERLEME TARİHİ

KİMDEN ALINDIĞI

NOTAYA ALAN
HAMDİ ÖZBAY

Şekil 1. Segâh makamında TRT Türk halk müziği repertuarından alınan eser örneği.

Segâh makamına örnek olarak seçilen “Gündoğdu Zeybeği” makam unsurları açısından analiz edildiğinde; Seyir açısından eser, İnici-çıkıcı bir seyir karakteri göstermektedir. Hüzzam makamı ve segâh makamı birbirlerine yakın makamlardır dolayısıyla birbirlerine geçki yapabilirler. Bu özelliklerinden dolayı hüzzam makamının bir özelliği olan re “neva” perdesinde hicazlı bir asma kalış yapılmıştır. Re “neva” perdesindeki uzun kalışlar aynı zaman da güçlü perdesinde yapılan yarım karar olarak da ifade edilebilir. Ezginin devamında segâh makam dizisi yeden de dâhil olmak üzere tamamen duyurulmuş ve yeden perdesi kullanılarak segâh perdesinde karar verilmiştir.

Donanımda segâh perdesinin kullanılmamış olması duyumda herhangi bir rahatsızlığa sebebiyet vermemiştir.

TRT MÜZİK DAİRESİ
BAŞKANLIĞI YAYINLARI

SEGÂH PEŞREVİ

USÛLÜ: Devr-i kebir

MÜZİK: Yusuf Paşa

Şekil 2. Segâh makamında TRT Türk sanat müziği repertuarından alınan eser örneği.

Segâh makamına örnek olarak seçilen Yusuf Paşa'nın segâh peşrevi, makam unsurları açısından analiz edildiğinde; Seyir açısından eser, çıkıcı bir seyir karakterine sahiptir. Eserde asma kalıplar itibari ile Re "neva" perdesinde rastlı, buselikli asma kalıplar, si "segâh" perdesinde eksik segâhlı asma kalıplar yapılmıştır. Güçlü re "neva" perdesi eserde sıkça vurgulanmıştır ve eser karara gelirken eksik segâh dizisini kullanıp yedenli karar vermiştir.

Uygur Müziğinde Segâh Makamı

Uygur müziği ve çalgıları hakkında en eski kapsamlı bilgilere Çin kaynaklarında yer almaktadır. Bu tarihi kaynaklardan "Suiname'de Uygurların 5-6.yy lar da 15-20 çalgıdan oluşan 20 kişilik orkestralarının olduğu bildirilmektedir"(Arslan, Öger, 2008: 10). Ayrıca Çin elçisi Wang Yen-Te' nin kayıtlarında 981 yılında uygur bölgesinde olan elçi "Onlar müziklerinde pek çok K'ung-

hou (kopuz) kullanırlar” (İzgi, 2000: 57) ifadesi, Türk kopuzunu görmüş olması ve uygurların bu müzik aletini çaldıklarının bir ispatı olarak kabul edilebilir. Bir başka örnek’de Ögel’in uygur udları hakkında “Teknesi geniş bir Uygur ud’una saray aristokrasisi ve erkeklerden kurulu bir orkestra resminde rastlanmıştır”(Ögel, 2000: 395) tespiti ile uygurlardaki mûsikî varlığının tescili mümkündür.

13.yy uygur müziğinin ileri bir düzeyde olduğu dönemdir. Safiüddin ve Meragi’nin de bu yy lar da yaşamış olmaları, uygur müziğinin nazari olarak belirlenmesinde ayrıca dikkate değerdir.

Uygurlara göre müzik Hz. Âdem le yaratılmış ve insanlar öldükten sonra da müzikle olan bağları devam edecektir. Her makamın ifade ettiği bir anlam vardır. Bunlar gündelik hayatı ve ahiret hayatını düzenlemeyi içeren konuları işler. Segâh makamının ana teması “Yaşamı algılamak, kadere göğüs germek ve güzel bir aşk aramaktır” (Uygur 12 makam dergisi, 1998:8).

Uygurlarda 12 makam bulunmaktadır. Bu makamlar sırasıyla“1-Rak, 2-Çebbayat, 3-Muşavirek, 4- Çargah, 5- Pencgah, 6- Özhal, 7- Acem, 8- Uşşak, 9-Bayat, 10- Neva, 11- Segâh, 12- Irak”(Czekanowska, 2002: 996) dır. Bu makamlar çok küçük farklılıklarla üç ayrı bölgede “Kumul, Kaçkar ve Dolan” bölgelerinde varlığını devam ettirmektedir. Bu farklı bölgelerin makamları arasında kaçkar bölgesinde kullanılan makamlar daha benimsenmiş ve icra edilmiştir. Bu makamların içerisinde segâh makamını da görebilmekteyiz.

Uygur Türklerinde makam, büyük hacimli mûsikî eserleri için kullanılır. Bu makamlar “Çong Neğme (büyük Neğme), Destan (Destan), Meşrep” (Emin, 1980: 114) olmak üzere üç bölümden oluşur:

1-Çongnağme; İlk önce bir enstrüman “Rebap veya Ud” taksim eder. Sonra serbest veya bir enstrümanın eşliğinde ritimsiz olarak devam eder, sözler Allah’ı öven ve nasihat içeriklidir.

2-Destan; Müzikli ve ritimli bölümdür. Birkaç bölümden oluşur ve bölümler arasında “mergul” adı verilen saz eseri çalınır.

3-Meşrep; Oyunlu, Danslı bölümdür.

Uygurlarda segâh makamı “6 nağme, 72 mısra ve sadece çong nağmeden ibarettir” (Emin, 1980:121). Bu makamın ana teması, yaşamı algılamak, kadere göğüs germek ve güzel bir aşk aramaktır. Sözler genellikle uygur halk öyküsü, şiiri ve destanlarından alınmıştır. Segâh makamında melodi akıcı, yumuşak ve derindedir.

Uygurlarda makamlar üçlü, dörtlü ve beşlilerin birbirlerine farklı şekillerde eklenmesi ile oluşturulmuşlardır. Uygur makamlarının içerisinde Pentatonik “Beş dereceli makam ya da dizi” (Sözer, 2005: 545). dizinin de kullanıldığını görebilmekteyiz. Ayrıca uygur makamlarında tiz oktav alanının sıkça kullanıldığını söylemek mümkündür.

“Gerçek, 2013:154”

Şekil 3. “Uygur klasik halk müziğinde on iki makamın geleneksel Türk müziğindeki karşılıkları üzerine bir araştırma” adlı doktora tezinden alınan Segâh makamında eser örneği.

Uygur makamlarından Segâh makamında notaya alınan eser makam unsurları açısından analiz edildiğinde; Seyir açısından, çıkıcı bir seyir karakterine sahiptir. Eserde asma kalışlar itibari ile Re “neva” perdesinde rastlı, buselikli asma kalışlar, mi “hüseyni” perdesinde kürdili asma kalışlar ve si “segâh” perdesinde eksik segâhlı asma kalışlar yapılmıştır. Eser karara gelirken eksik segâh dizisini kullanıp yedenli karar vermiştir.

Azerbaycan Müziğinde Segâh Makamı

“Musıki Azeri halkının geçmişinin ve manevi hayatının ayrılmaz zaruri bir bölümünü oluşturur” (Gerçek, 1998: 13). Müzik, Azeri halkının değişik konulardaki duygularının “aşk, vatan sevgisi, doğa sevgisi vb” bir ifadesi olmuştur. Segâh makamı Azerilerde saflık, huzur gibi kavramların ifadesinde kullanılır.

“Tarihte birçok Azeri musıkışinas adı geçer. Onlar musikinin çeşitli sahalarına ait bir dizi ilmi eser yazmış hatta makamların meydana getirilmesinde etkili olmuş, orta asırlarda orta şark musiki medeniyetinin gelişmesinde belirli bir mevki kazanmışlardır. Doğu milletlerinin eski musikilerine dair ilk ve sağlıklı bilgilere Vüzüh’l-Ergam da rastlıyoruz. Bu eserde, Safiüddin Abdülmümin Urmevi ve Abdulkadir Meragi’nin eserleri esas alınarak bilgi verilmiştir”(Gerçek, 1998: 13). Bu musiki nazariyatına Farabi, İbn’i Sina, El Kindi gibi musıkışinaslarda katkı sağlamışlardır. Bu dönemde 12 makam ve 6 avaz mevcuttu. Rast makamını makamların anası olarak kabul etmişlerdi. 14.yy sonlarında bu makamlar siyasi ve iktisadi nedenlerden dolayı dağılmıştır. Azerbaycan halk musikisi halk arasında irticalen hayatini devam ettirmiştir. Mükemmel bir notasyonu olmamıştır. 18.yy da Evliya Çelebinin seyahatnamesinde “Türkiye sultanları vaktiyle Azerbaycan halkının görkemli ince sanat

ustalarını en yahşi çalıp okuyanlarını ve rakkaslarını Türkiye ye göçürmüşler” (Gerçek, 1998: 15) ifadelerine rastlıyoruz.

Azeri makamları Üzeyir Hacıbeyli'nin 17 perde sistemini temel alarak oluşturulduğunu söylemek mümkündür. Bu sistem bir oktav alanında birbirine eşit olmayan birime bölünmesi ile oluşur. “Azerbaycan halk müziğinin temelini oluşturan 7 makamın(Rast, Şur, Segâh, Şuşter, Çargâh, Beyati Şiraz, Humayun) ses sıraları çeşitli birleşim şekillerinden ibaret olan beş tetrakorttan meydana gelir”(Gerçek, 1998: 17). Bu terakotaların birbirleri ile birleşiminden Azeri makamları oluşur. Üç tane tetrakortun birleşmesi ile oluşan Azeri makamlarında orta tetrakortun başlangıç sesi makamın karar perdesidir. “Bu tetrakortlar dört usul ile birleşirler; 1-Zincirli birleşme, 2-Yakın birleşme, 3-Orta yarım ton vasıtasıyla birleşme, 4-Orta ton vasıtasıyla birleşme” (Gerçek, 1998: 17). Bu birleşmelerle Azerbaycan halk musikisindeki makam dizileri teşkil ettirilmiş olunur.

Azeri müziğinde Mugam “serbest üslupta kurulan çok bölümlü vokal-enstrümantal ve enstrümantal musiki eseridir. Makam ise burada lad “dizi” manasında yani perdeleri belirli fonksiyonel vazife taşıyan çeşitli kuruluşlu ses sıralarıdır”(İsmailov, 1984: 9).

Azeri müziğinde segâh makamı; Yarım “1/2”, Tam “1”, Tam”1” ton aralıkları ile üç tetrakortu birleştirilmesinden oluşturulmuştur.

SEGÂH

The musical score for Segâh makam is presented in seven staves. The first staff starts with a forte (f) dynamic. The music is in 2/4 time and features a mix of eighth and sixteenth notes. There are trills (tr) and triplets (3) throughout the piece. The key signature has one sharp (F#).

“Giray, 1998: 27”

Şekil 4. “Mugam etütleri” isimli kaynaktan alınan Segâh makamında eser örneği.

M. Adil Giray'a ait segâh makamındaki etüt, makam unsurları açısından analiz edildiğinde; Seyir açısından eser, çıkıcı bir seyir karakterine sahiptir. Eserde asma kalışlar itibarı ile Sol "rast" perdesinde rastlı, Do "Çargâh" perdesinde çargâhlı ve nikrizli, si "segâh" perdesinde hüzzamlı asma kalışlar yapılmıştır. Güçlü re "neva" perdesi eserde sıkça vurgulanmıştır ve eser karara gelirken segâh dizisini kullanıp karar vermiştir.

Sonuç ve Öneriler

Türk, Azeri, Uygur makamlarının nazariyatı ile ilgili kaynakların incelenmesi neticesinde elde edilen bulgular ile Türk, Azeri ve Uygur segâh makamında bestelenmiş eserlerin karşılaştırmalı analizleri yapılarak şu sonuçlara ulaşılmıştır.

- 1- Türk, Azeri, Uygur makam dizilerinin farklı birleşimlerle kuruldukları,
- 2- Türk, Azeri, Uygur makamlarındaki örnek eserler seslendirildiğinde, Klasik Türk Müziğindeki segâh makamı hissiyatıyla birebir örtüştüğü,
- 3- Türk, Azeri, Uygur makamlarındaki örnek eserlerin makam analizleri yapıldığında; karar perdeleri, asma karar perdeleri ve seyir karakteri bakımından benzer oldukları, güçlü perdeleri bakımından Uygurlarda farklılık gösterdiği,
- 4- Türk, Azeri ve Uygurlarda Segâh makamı; hüznün, saflığın ve arınmışlığın ifade edildiği bir dizi olduğu tarafımızca tespit edilmiştir.

Öneriler

- 1- Türk, Azeri, Uygur makamlarının karşılaştırmalı çalışmaların yapılması,
- 2- Türk, Azeri, Uygur halklarının halk bilimi açısından karşılaştırmalı alan çalışmalarının yapılması,
- 3- Türk dünyasında bilimsel çalışmaların yapılabilmesi için bölge dillerinin eğitimine önem verilmesi,
- 4- Bölgede devlet destekli alan çalışmalarının yapılması için bir derleme ekibinin kurulması,
- 5- Türk, Azeri, Uygur bölgelerinde yapılacak müzikoloji çalışmalarının; müzik tarihi, müzik kültürü, etnomüzikoloji, müzik edebiyatı, müzik sosyolojisi gibi alanlara kesin katkı sağlayacağı,
- 6- Türk, Azeri, Uygur bölgelerinde yapılacak müzikoloji çalışmalarının yeni bestelerin üretilmesinde önemli katkılar sağlayacağı,
- 7- Türk, Azeri, Uygur bölgelerinde yapılacak müzikoloji çalışmalarının birbirlerine nazari açıdan olası katkı sağlayacakları tarafımızca önemli görülmüş olup önerilmektedir.

Kaynakça

1. ARSLAN, Mustafa, ÖĞER, Adem (2008), "*Uygur Türklerinde Bazı Çalgılar Ve Çin Kültürüne Etkisi*", Bornova-İzmir, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Cilt 8, Sayı 2.
2. CZEKANOWSKA, Anna (2002) "*Mugam In The Tradition Of The Uygurs*" [Uygur Geleneğinde Mugam]. The Middle East, Newyork And Londra.
3. DEVELLIOĞLU, Ferit (2003), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları.
4. EMİN, Abdüşşükür Muhammet (1980), *Uygur Klasik Halk Mûsikîsi On İki Makam Hakkında*, Urumçi, Pekin Milletler Neşriyatı.
5. GERÇEK, İsmail Hakkı (1998), *Üzeyir Hacıbeyov'un Azerbaycan Halk Mûsikîsi'nin Esasları Üzerine Bir İnceleme*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Erzurum, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

6. GERÇEK, İsmail Hakkı (2013), *Uygur Klasik Türk Halk Müziğindeki On İki Makamın Geleneksel Türk Müziğindeki Karşılıkları Üzerine Bir Araştırma*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Malatya, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
7. İSMAİLOV, Mehmet Salih (1984), *Azerbaycan Halk Musikisinin Janrları*, Bakü
8. İZGİ, Özkan (1987), *Uygurların Siyasi Ve Kültürel Tarihi*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
9. KUTLUĞ, Yakup Fikret (2000), *Türk Mûsikisinde Makamlar*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
10. LEVENDOĞLU YILMAZ, N. Oya (2002), *XIII. Yüzyıldan Günümüze Kadar Varlığını Sürdüren Makamlar Ve Değişim Çizgileri*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Ankara, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
11. ÖĞEL, Bahaeddin (2000), *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Cilt 8, Ankara, Kültür Bakanlığı yayınları
12. ÖZKAN, İsmail Hakkı (2003), *Türk Mûsikîsi Nazariyatı Ve Usûlleri*, İstanbul, Ötüken Neşriyat.
13. SÖZER, Vural (2005), *Müzik Ansiklopedisi*, İstanbul, Remzi Kitapevi.
14. TÜRKİYE RADYO- TELEVİZYON KURUMU MÜZİK DAİRESİ BAŞKANLIĞI (1999), *Türk Halk Müziği Repertuarı*, Ankara: Trt Müzik Dairesi Başkanlığı Yayınları.
15. TÜRKİYE RADYO- TELEVİZYON KURUMU MÜZİK DAİRESİ BAŞKANLIĞI (1999), *Türk Sanat Müziği Repertuarı*, Ankara: Trt Müzik Dairesi Başkanlığı Yayınları.
16. UYGHUR TWELVE MUQAM (1998), *Uygur 12 Makam Dergisi*, Sincan Uygur Klasik Edbiyatı Ve Makam İlmi Cemiyeti Yayınları, Urumçi.